Є незаперечні, загальновизнані твердження. їх, звичайно, не доводять, бо вони такі ж нормативні, як і оте 2Х2=4.

Коли б хто запитав, як йому найкраще й, так би мовити, "найприродніше" вивчити, скажімо, німецьку мову, ми, певно, не вагаючись, порадили б йому їхати, якщо він має змогу, до Берліна. Коли б у вікторині стояло питання — якою мовою здебільшого говорять на варшавських вулицях? — певно, не знайти б жодної людини, яка сумнівалась би відповісти, що на варшавських вулицях говорять здебільшого, розуміється, польською мовою. Якби спитати, приміром, француза, яку літературу найбільше читають по бібліотеках центральних губерній РСФРР — російську чи грузинську, він, безсумнівно, стенув би плечима й кепорозуміло дивився б з хвилину на запитувача: "Ну, натурально ж,— російську!.." Бо, як двічі два виносить чотири, так ясно й те, що німецьку мову найкраще вивчати в самій Німеччині, на варшавських вулицях говорять польською мовою і в Росії читають та знають найбільше російських письменників.

Але.

Можна все своє життя прожити в одному з українських міст і не знати української мови, можна в київському трамваї звернутись українською мовою до кондуктора, й він не зрозуміє або удаватиме, що не зрозумів вас, може статись, що український письменник, виступивши перед провінційною аудиторією, натрапить на 90 відсотків слухачів, що зроду нічого не читали з його творів і нічого взагалі про нього не чули.

Хоч за аксіомою мало б бути так: найкраще й "найпри-родніше" можна вивчити українську мову в українському місті, на київських вулицях чуєш здебільшого українську мову, по міських бібліотеках 80 відсотків читачів споживають українську книжку. Адже 2Х2=4? А втім, у наших українських умовах це треба ще довести. У нас це — ще теорема. В нашому повсякденному житті ми часто орудуємо тим часом тільки

алгебрійіними літерами, що під них історичний процес поволі підставляє свої визначені числа.

Нас шестеро: В. Підмогильний, М. Терещенко, Я. Савченко, Г. Шкурупій, Г. Косяченко і я. Уманська Окрпо-літосвіта й редакція "Селянської правда" запросили нас на літературний виступ до Умані. Це, власне, перша літературна подорож київської частини сучасної української радянської літератури. Своїм добором наша група нагадує Ноєві принципи, коли він брав до свого ковчегу пари різних представників земної фауни: вусппівці — М. Терещенко і Я. Савченко, колишні марсіяни, тепер "дикі" — В. Підмогильний і Б. Антоненко-Давидович, "Нова генерація" — Гео Шкурупій, колишній вусппівець, нині здичавілий у пралісах занепадництва Г. Косяченко, плюс — в Умані нас дожидає недавній ваплітовець М. Бажан. Що й казати — склад розмаїтий, і кожної хвилини може вибухнути запекла дискусія, а то, дивись, і просто сварка. Наспіх виробляємо нашу подорожню конституцію. Вона коротка, але промовиста: жодної груповос-ті й жодних особистих рахунків, цього неодмінного аксесуару співжиття кількох українців.

Картаті плахти ланів стеляться перед вікнами і зникають. Мов у велетенській "Кустарспілці" розкладає їх поспішно продавець, щоб мерщій збутись обов'язку. Затримати б їх перед очима. Висунутись із вікна й дивитись на розлогі лани, що запнули землю аж до обрію. Це ж уперше цього року так близько бачиш зелені жита. І тоді пригадуєш, що вже заходить на середину липня, що незабаром буде осінь, сльота, дощі. І тоді кривдно стає, що ці міські редакції і контори засотали теёе в душних кімнатах серед кучугур рукописів, що вони вкрали в тебе півліта. Мідне кружало сонця десь глухо одби-ває вечірні куранти. Ось воно зараз упаде за сині пагорки хмар і запалить по-гайдамацькому крайнеба. Ех, спинити б поїзд, вилізти з вагону й податись просто на ту пожежу! Але поїзд мчить далі. Він на хвилину сшинився на Сорочому броді й летить до Фастова. Прот§ — що це означає "летить?" Це український поїзд, що нурсує між Києвом та Уманню, і через'те поняття "летить" для нього — досить умовне, навіть гіперболічне. Насправді —

він поволі, але певно одкидає назад телеграфні стовпи, роздратовано стукає колесами на стрілках і без особливого галасу під'їздить до станції. Я люблю українські залізниці з кумедними назвами станцій і традиційними вусатими Гаврилами. Де ви ще найдете отакий Сорочий брід, що на ньому — ні сороки ні броду? А ці Гайрили, що завжди професійно сердиті, буркотливі, але в цілому — страшенні симпатяги? Ці Гаврили вбралися тепер у французькі кепі з червоною стрічкою, але це мало європезує їх: атавізм чумацької мажі і безкрайого українського степу міцно сидить у них. Через те Гаврило — це конденсований тип. Його годі забути. І то недарма під імперіалістичну війну солдати-українці, закинуті до Румунії, не могли собі одмовити в насолоді крикнути на всю "пельку: "Гаврило, вертешті!" Це був кепський переклад нашого запашного: "Крути, Гаврило!" Румунські кондуктори ненавиділи за це наших солдатів.

^ Казятин. Це з тих українських станцій, станцій-стрілок, що на них воєнна фортуна не раз переводила на різні колії поїзд історії. Але сумирний тепер Казятин. Публіка, ще за старою звичкою, тиснеться й поспішає коло виходу на перон, але, власне, спішити нема чого. В поїзді багато вільних місць, і зупинка тут аж 20 Хвилин. Через дві хвилини, коли нові пасажири вбгаються у вагони, на пероні буде тихо й мертво. У великій просторій залі куняє кілька пасажирів і сидить на кошику матрос — відпускник. Це не торбарі 19-го року, що брудним лахміттям завалювали Казятин, не зморена в боях червоноармійська рота, що затопила скаюрченим тілом паркетну підлогу першої класи, і цей низенький матрос-комсомолець — це не матрос, обвішаний кулеметними бйндами і парочкою бомб на боці... Життя давно увійшло в береги, і поїзд історії їде певним маршрутом. Тільки буфетники немов стрепенулись оце від куняння й поспішно наливають нам чай. Шість душ нас, що воднораз звертаються до них по-українському,— це справляє на них якесь своє вражін-ня, і вони намагаються й собі відповідати по-українському. Це в них виходить, наче своєрідний "бон-тон", як у того портового офіціанта, що може втнути кілька слів з усіх найголовніших європейських мов. "Мы, так сказать, тоже не отстаем от украинизации и вообще политики". А ось із газетним кіоском — гірше. Я з Терещенком

підійшли поспитати українських журналів. Кучерявий продавець в окулярах трохи ніяково відповідає:

— Собственно, украинские журналы были, но, понимаете, они уже разошлись.

Дивний, справді, попит на українські журнали, що їх ото так притьмом розкупили, а російські облогом лежать на прилавку.

— Ви, певно, малу кількість передплачуєте, не вистачає?

— Нельзя сказать... Собственно, берем столько, сколько расходится.

— Але ж розійшлися всі, значить, можна було б іще більше продавати?

— Конечно, можно. Вот "Глобус" — еще штук пятьдесят можно было бы...

Так, "можно было бы", але чомусь не продається...

Продавець трохи збентежений. Він намагається щось сказати, але йому, видно, бракує якихось потрібних слів.

Ми дивимось на велику шкляну шафу, де репрезентують українську літературу "Вишневі усмішки", і хочемо йти, але нас спиняє продавець:

— Я извиняюсь, вы будете из контрагентства или издательства?

Терещенко погладив долонею щоку і мляво відповів:

— Та ні, ми так просто цікавимось.

— Ах, "цикаветесь"!.. Продавець заспокоївся.

Як виявилося далі, українські журнали не тільки в Казятині, але й у Христинівці (а може, й іще багато де) "вже всі порозходились". Проте, коли ми повертались назад, вони несподівано вродились. Розуміється, це були старі числа, що їх уже давно прочитано,, але... 2Х2=4? Очевидно, за ці три дні на них несподівано зріс попит...

Умань. Умань чи Гумань? Це така ж сама проблема', як і — Винниця чи Вінниця? Проте її розв'язують просто: установи на вивісках і штампах пишуть "Гумань", а місцева людність вимовляє— Умань. На станції нас зустрічає редактор "Селянської правди", тов. Іванченко з групою уманських товаришів. Два автомобілі одвозять нас до готелю. Умань — окружний центр, Умань — місто, щр після районування не обернулось у містечко типу колишніх "заштатних городів", а навпаки — набрало всіх належних міських рис. В місті два пам'ятники: Ленінові й Котовському, на вулицях спішно ремонтують брук, а пішоходами в неділю поволі шпацірують уманські громадяни. На головній улиці їдальня "Европа" (неодмінно — "Европа" чи "Версаль"!) і найкращий готель. У готелі — на європейську ногу: покоївки, розклад руху поїздів і навіть ванна. Тільки на дверях до відходку поважно й пересторожливо написано оповіщення:

"Л иц а, замеченные й злостном пакощении (тут перелічено зразки цієї своєрідної розваги), будут привлечены к принудительной уборке и штрафу".

Заходи, що й казати, рішучі, але ж і стимули до них,

певно, були не абиякі! "

На вулицях висять афіші про наш виступ у Будосі, а у вітрині книгарні ДВУ виставляють Знижки й портрети письменників, що приїхали. Для українського письменника це новина, навіть, якщо хочете —^ розкоші. А втім, що ж: у 70-х роках минулого століття український

поет Щоголів писав свої вірші, розраховуючи на аудиторію, що була з самих його дітей, років п'ятнадцять тому український письменник друкував свої! твори, майже не одержуючи гонорару; наш сучасний письменник друкує свої твори, одержує гонорар, але він ще не є масовий письменник, розуміючи це "масовий" у відсотковому відношенні до людності України. Його читають і знають тільки певні читачівські кола — вчителі, студенти, літератори й поодинокі аматори літератури. Коли пишуть про нашого письменника в афіші чи в газетній хроніці, ще й досі неодмінно додають — український письменник. Певно, видалось би кумедним, якби, скажімо, десь у Тулі надрукувати в афіші: "Сегодня состоится вечер

известных русских писателей Б. Пильняка и В. Иванова". Адже кожний знає, що Пильняк та Іванов — російські письменники, і таке повідомлення скидалось би на "масляное масло", "военный солдат" і "мертвый мертвец". Але в нас іще треба додавати "український", інакше багато хто вважатиме, що то письменник— російський... Розуміється, це все відходить у минуле, вже небагато часу треба, щоб воно залишилось, як архівні характерні дрібнички. Перед нашими очима українська книга здобуває собі масового робітничого читача, випростовується до своєї книги й наше село, бо ж таки 2Х 2=4, але, признатись, нам таки приємно було читати на редакційних дверях велике повідомлення, що квитків до Будосу на вечір українських письменників уже нема.

Коротенька нарада з редакції. Тов. Іванченко інформує нас про літературну "дислокацію". Наш перший виступ у Агротехнікумі. Там аудиторія досить ціказа й оригінальна. Насамперед, агротехнікумці далеко більше захоплюються літературою, аніж студенти педтехнікуму. По-друге, хлопці люблять дебати й принципово, завжди виступають — проти. Похвали доповідач на вечірні "Сонячну машину" — вони будуть гудити її, вилай "Сонячну машину" — вони хвалитимуть. Може статись палка дискусія й таки добра баталія. Ввечері візники зезуть нас у Софіївку до Агротехнікуму.

Славетна, романтична Софіївка. Рівні алеї, ніжне плесо ставків, світлотіні, що тонуть у буйному зелі, мініатюрні водоспади, альтанки — вони одгонять феодальним минулим, нагадують Єлисейські Поля, Версальські парки. Сотні кріпаків працювали тут, щоб серед українського степу спорудити вибагливі скелясті водоспади, острови кохання, підземну річку й гроти. Химерна доля закинула красуню-грекиню, Софію, з Константинополя через польського посла до варшавського коменданта, щоб далі перейти в українські степи до магната Станіслава По-тоцького. Сумні замріяні степи й похмуре місто, що акумулювало в собі гайдамаччину, не могли розрадити легковажної авантурниці — грекині. Вона тужила. І ось до безтями закоханий Станіслав "Щенсний" надумав справити Софії подарунок.

Подумати: тисячопудове каміння кріпаки, не знаючи ніяких сучасних підойм, вивершували в гроти, в пагорки, скелі! Року 1795-го волами привезли з Німеччини велетенські веймутові сосни вкупі з землею на корінні, щоб дорогою сосна не всохла... Року 1880-го парк був готовий, і на іменини граф подарував його дружині, назвавши ту кляту працю її ім'ям. А втім і Софіївка не розвеселила грекині, і на тому місці, де граф дізнався, що дружина його зрадила, він наказав зробити водоспад "Три сльози". З плином літ пішли в небуття дати, імена й події.-Графське кохання та пестощі чарівної грекині розвіялись давно порохом у степу, і тільки "Скеля смерті", що ніби роздушила тут колись триста кріпаків, моторошно, як спина катованого різками, стирчить із лагідного плеса ставка...

Велика зала. Лави розсуваються, і в вечірньому присмерку годі побачити край студентської маси, що залила приміщення. На сцені горять три великі гасівки. Нам показують студентський журнал "Гул". Дбайливо друковані машинкою передовиці, вірші, вірші, вірші, нариси й одна-дві статті. (О, поетична українська націє, що навіть в Агротехнікумі даєш перевагу віршам над угноєнням грунтів!). А зала наповнюється далі й далі, тріщать лави, душно. Перебігаю похапцем очима сторінки "Гулу". Уривок із передовиці:

"...Народження нової пролетарської літератури внаслідок появи низки нових пролетарських поетів з ортодоксальною пролетарською психологією"...— словом, все це веде до того, що треба організувати літгурток, виховувати молоді літературні сили, писати вірші. Вони щирі, безпосередні, безпосередньо-запозичені, занепадницькі — ці студентські вірші. Тут неважко одразу ж знайти школу Григорія Косяченка, Дмитра Фальківського і тільки де-не-де впіймаєш вплив Павла Тичини.

— Товариші! Зараз почнеться літвечір приїхав-ш и х із Києва українських письменників. Дозвольте від імені зібравшогося студентства Агротехнікуму вітати завітавших до нас товаришів письменників...

Оплески б'ються під стелею залі. Такі оплески навряд чи чув Маяковський або там Пантелеймон Романов у Києві. Це добре, але доведіть тут, що 2Х2=4, доведіть, що студент (український) повинен уміти правильно говорити своєю мовою! Доведіть. Коли ж бо їх ваблять не "Уваги" Олени Курило, не граматика Горецького й Шалі, а "Віхоли" Гр. Косяченка!..

Яків Савченко читає доповідь. Либонь, усе гаразд іде — за нашою "конституцією": "Єму же дань, дань, є'му же честь, честь".

Але... Що таке? Далебі, Савченко, здається, забув ска-

зати за Гр. Косяченка, не згадав П. Тичину, Хвильового?.. Проте — ні. Ось він змахнув долонями й пішов у лобову атаку на занепадників. Тут уже "влітає" і Косяченкові, і фальківському. До президії летять записки. Е-е-е! Та тут потужна течія адептів занепадництва.

Знову оплески. Поважно виступає з "Цень-Цанем" і "Республікою" Микола Терещенко. Зіала вщухає, мов хтось один великий зітхнув могутніми грудьми. Тиша. Чутко, лунко і чуло летять його слова Дивна річ: Терещенко, що його звичайну незграбну мову — віз із ящиками

пивних пляшок бруком — ми добре знаємо, несподівано прекрасно декламує. Здається* ніби справді він гаразд підрепетирувався вдома. Він опанував публіку, а публіка ж — студенти: поети з віршами і без віршів! І вона схоплює його рядки, притьмом перетравлює і знову хапає.

Прочитав уривок своєї "Смерті" і я. Воно кумедно трохи звучить: автор читає свою "смерть", а втім, це ж тільки в літературі; через це критиці тут немає ґрунтовних підстав боятись занепадництва й песимізму. Інша річ — Гр. Косяченко. Він виступив з "Листом на Україну" та "Штормом", як жива, мовляв, ілюстрація того занепадництва, що його сумлінно картав у своїй доповіді Савчен-ко. Хоч Косяченко й декламує свої вірші неможливо: він читає без жодної нюансовки, без логіки розділових знаків, поспішаючись дійти до останньої крапки, він немов і в техніці декламації:

Я лечу по Вкраїні

На розгнузданім чорнім коні...

але публіка взяла його під свою оборону від Савченкових, антизанепадницьких пілюль, і, як собі там хочете, а Косяченко спричинився до прискореного процесу певної диференціації літературних уподобань студентства: на скрай-ніх занепадників і скрайніх новогенеристів. Ще в дискусіях почалась стрілянина між цими двома завзятими таборами, а другого,дня вчорашні шкільні друзі не подавали один одному руки.

Сміхом відгукується на дотепи з "Проблеми хліба" Валеріяна Підмогильного аудиторія, що париться в духоті, але її, видимо, все ж таки трохи пантеличать іноді парадокси, вона ще не звикла до таких закрутів думки ("ти скажи мені просто: ти—"за", чи—"проти"?"), і це напружує її, мобілізує увагу.

Аудиторія заповзято вітає свого земляка — Миколу Бажана, що дитячим баском одшліфовує стрункі словесні піраміди "Будівництва" і нагло вражає не тільки студентів, але й нас своїм прекрасним "Словом о полку".

Останній — Гео Шкурупій. Там десь у залі прихильники й супротивники вже вороже зиркають одне на одного, але...

"Реабілітація Тараса Григоровича Шевченка".

І тільки-но він починає скеровувати свою ораторію проти засмиканих просвітян у вишиваних сорочках, як миттю залою проходить шерех, мов десь там коло вікна спіймали злодія, і публіка, що на ній біліють вишивані сорочки, почуває себе зовсім нереабілітованою і ніяково посміхається: ну, як же, мовляв, так: сорочок вишиваних— і не догледіли! Як навмисне мало що нь всі у вишиваних сорочках!.. Хто не знає, що найповажніша щодо збуту підприємство на Україні —"Кустарспілка". Коли б можна було якось поширювати в нас культурність і письменність отак, як "Кустарспілка" — вишивані сорочки, тоді напевно було б у нас 2Х 2=4. Україна була б одною з найкультурніших держав.

"Жовтнем" Г. Шкурупія кінчається літературна частина й починаються студентські виступи. Вони піднесено й щиро кажуть про свої враження, але вже за 12-у годину ночі. В залі несила сидіти через духоту, а крізь одчинені вікна линуть жагучою хвилею п'яні пахощі. То цвітуть липи. Графські колись липи.

Вдень ми оглянули Умань. Білі мури базиліянського кляштору 1— тепер окружний суд, колишній костьол — тепер церква,' брудне, як і за давніх-давен, єврейське гето, древня синагога. Це стара Умань. Криваве місце, де розбився дев'ятий вал коліївщини. Але мирно пече сонце, галасує ряба, розмаїта черга біля хлібної крамниці й важко дивиться з п'єдесталу, що насупроти кляштору, металевий Котовський.

1 Кляштор — католицький монастир. (Сл. Грінч.—Т. 2, с. 256).

Важко поєднати цей закурений, протхнутий недалеким базаром спокій із пекельним святом Ґонти й Залізняка. А це ж тут воно відбувалось, тут крок скроплений кров'ю, тут скрізь, куди не обернись, хижо свистів у повітрі ніж колія.

Стоїть печальна стара синагога і журно крає розпарене повітря тягучий жалібний спів по небіжчику на ближній уличці. Єврейський похорон. Поспішно, мов краденого, несуть небіжчика, запнутого в чорне напинало в одкритій труні. Спинились коло старої синагоги, і знову одчайдушний спів переливається в стогони, лемент, крики.

Похорон зник у закруті вуличок і мовчки стоїть похмура, стара синагога.

Були ще в Трековому лісі, що під Уманню, Тут злучився колись загін двірських козаків Ґонти з Залізнякозими коліями. На роздоріжжі коло лісу стоїть фігура. Кажуть, ніби тут Гонта зарізав своїх покатоличених дітей. Рубають Греків ліс. І вже рідко де серед дубового молодняку можна натрапити на старі кремезні дуби, що бачили коліїв. Тільки порох на шляху зривається так само, як і колись під копитами гайдамацької кінноти...

Щойно тільки зайшло сонце і починає квітнути бузок вечора. Перед Будосом уже людно. Невелике приміщення ледве може вмістити тих, що завчасу одержали квитки, але є багато ще охочих. Біля входу до зали — сперечаються, просять, щось доводять, але зарадити вже не можна: нема жодного вільного стільця, а, крім того, позаду, в кінці зали, вже стоїть живий, людський мур. Редакторові "Селянської правди", тов. Іванченкові, що відкриває вечір, потрібно деяких зусиль втихомирити публіку. Коротке вступне слово, і тоді починається наш виступ. Тут уже не почувається тої безпосередності й щирості, як учора в Агротехнікумі.

Публіка не зустрічає появу письменника оплесками. Вона нашорошилась і уважно розглядає нас. Це уманські культробітники й партактив.

У нас взагалі нема певного контакту між письменником і читачем. Письменник наш не знає, який читач його читає, як він собі сприймає його твори. Український сучасний читач — це нерозгаданий сфінкс. І ось він сидить перед нами. Як він нас приймає? Чого від нас жадає? Хто він? Чи ми доведемо йому, що 2Х2=4?

Нема сумніву, що тут є знавці літератури, є сільські наші вчителі, що в царині літератури спинились на різниці між "Плугом" та "Гартом" і нетерпляче чекають ще й досі, чим же кінчиться літ дискусія, що її розпочав Хвильовий.

Є і скептики. Вони двох гатунків. Перший: — Та що воно, власне кажучи, за "письменники"? Тепер і пишуть так!.. Ото був Грінченко, Олесь, Винничен-ко — це я розумію, а ці нові... Я нічого не читаю з сучасної літератури — там викрутаси тільки, футуризм, і більш нічого!..

Другий:

— Чорт его знает, вот за этими собраниями, совещаниями да хлебозаготовкой-в газету некогда глянуть, а не то что литературой заниматься. Скажите же: есть все-таки что читать в украинской литературе, или это так?.. Признаться — я ничего не читал. Ну, конечно, Шевченко или там Винниченко, Франко — это другое дело, но вот — из современных?..

До президії летять одна за одною записки. "Якими чужоземними мовами володіють українські письменники, що приїхали?"—"На якій позиції стоїть Хвильовий?" — "Скажіть що-небудь про уманських письменників "плу-жан"...

Записки, записки...

Аудиторія запалюється. Вона вже активно реагує на кожне слово твору, що летить із сцени. Вона захоплюється, плескає і знову затихає, наслухаючись.

В кожному статечному провінціальному місті в мініатюрі відбивається велике місто. Тут теж є свої теоретики "Нової генерації" і свій Зеров. Щоправда, уманський Зеров — здається, навіть кандидат до партії, але це аж ніяк не шкодить йому під час обговорення творів боронити "преемственность" і благати не відкидати класичну літературу. Він не боїться, де треба, у своєму^виступі закинути "матеріалізм", покладаючись на магічне значення цього слова, і покартати Підмогильного за невитриману ідеологію в "Третій революції". В уманського Зерова й смаки трохи відмінні від київських: він, наприклад, уподобав чи не найбільше за всіх сучасних прозаїків — Івана Ле, але обома ногами він стоїть за греко-римське мистецтво, що його елементи знаходить навіть у... Шкурупія. А втім, він додержує певного стилю, і його твердження виходять, здебільшого, з засад, розуміється, російської літератури...

Місцевий теоретик "Ліфу", підносячи "Нову генерацію" на десяте небо, приписує їй такі заслуги, що я певен, самому Семенкові не снилась і десята доля їх. Проте це ж зрозуміло: копія дуже часто різниться від оригіналу.

— Та увага, з якою ми слухали твори наших письменників, свідчить за те, що ми й самі ростемо, щоб зрозуміти ці твори. Будемо ж учитись і вчитись, щоб опанувати всі здобутки людської думки!

Так сказав після нашого виступу в міському театрі серед комсомоли один юнак. Нас вразили прості, нескладні слова. В них ми відчули, що ми недарма сюди приїхали, що ми недарма працювали над своїми рукописами. Наші книжки не лежатимуть покладами по книжкових коморах. Ми працюємо не навмання, а на певний попит. Ця молодь, що масою близько 700 душ сиділа перед нами, це невичерпана резерва сталих кадрів споживачів української книги. Яка шкода, що ми

виступаємо перед цією, трохи екзальтованою, аудиторією— наостаннє, за три години перед нашим від'їздом. Вона гостро й чуло сприймала кожне наше слово, вона сама переживала те, що переживали колись ми, пишучи свої вірші, оповідання й повісті. Ці три години були справжнім єднанням письменників з їхніми читачами. І тут, чи не вперше, наш сучасний український письменник міг вільно сказати — це мої читачі, моя аудиторія.

Палкі побажання, подяки, щирі враження наших слухачів, але 'як швидко стрілка годинника близиться до дев'ятої години. За двадцять хвилин поїзд рушить на Київ. Ми мусимо перервати вечірку. Автомобіль, розганяючи з бруку флегматичну уманську собачню, мчить до станції. Десь високо над Уманню в сизих просторах несміливо займаються перші зорі. З садів лине пристрасний дух матіол.

— За моїм підрахунком,— сказав нам на пероні тов. Іванченко,— за ці три дні перед вами пройшла аудиторія близько двох тисяч. Ваш приїзд зробив багато для Умані. Приїздіть неодмінно восени.

Коли рушив поїзд і у вечірній млі стала зникати з очей Умань, я подумав: 2 000 душ, які прийшли слухати українських письменників, це надто промовиста цифра, щоб не сумніватись, що справді і в нас уже в культурній українській царині двічі два виносить чотири. Принаймні в Умані воно винесло.